

DOĞA OLAYLARINI ANLATAN OLUŞ EYLEMLERİNİN CÜMLELERİNDE ÖGE EKLEME, ÖGE ÇIKARMA, ÖGE DEĞİŞTİRME OLAYLARI

*Argument Adding, Argument Extracting, Argument Changing
Events in the Sentences of the Process Verbs that Describe
the Nature Events*

Kerime ÜSTÜNOVA*

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 65-74

Öz: Öge ekleme, öge çıkarma, öge değiştirme, öge silme adı verilen dil olaylarının doğa olaylarını anlatan eylemlerin kurduğu cümlelerde gerçekleşip gerçekleşmeyişi, oluş eylemlerinin özelliklerini belirlemede ölçüt olarak kullanılabilir. **a.** Doğa olaylarını anlatan bir değerli / istemli oluş eyleminin kuracağı cümleye zorunlu öge olarak yalnız özne girer. Ancak bu özne; hareketi yapan, yapılan işi algılayan, eylemin bilincinde olan, gerçek, canlı bir özne değildir. Oluş eylemi, bir ögeye yükleyebileceği etkileyici güce sahip olmayan geçişsiz eylemdir. Çatı değişikliği gerçekleşmediğinden öge ekleme, öge çıkarma, öge değiştirme, öge silme olayları söz konusu olamaz bir istemli oluş eyleminin kurduğu cümlede. **b.** Doğa olaylarını anlatan iki istemli oluş eylemi de nitelikleri bakımından tek istemli oluş eylemine benzer. Tek farkı; {-Dir}, {-t}, {-Ar}, {-Ir}, {-r} yaptırım eklerinin getirilmesiyle isteminin ikiye çıkması ve kurulan cümleye olan öznenin yanı sıra olduran öznenin zorunlu öge olarak yerleştirilmesi, bunun sonucunda öge ekleme ve öge değiştirme olaylarının gerçekleşmesidir. Bazı iki istemli oluş eylemlerinin farklı yanı ise yaptırım ekleriyle yaptırımlı çatıya geçmenin yanı sıra {-I} ekiyle de biçimsel olarak edilgen çatıya geçişidir. Eylemin oldurgan nitelikli *olan yapı, edilgen çatı* görünümü, cümleye girecek öge tasavvurunda yönlendirici olur. Çatı değişikliğine bağlı olarak hem öge çıkarma hem öge ekleme olayları gerçekleşmiş gözükse de doğa olayı değişmez.

Anahtar sözcükler: oluş eylemi, çatı, öge ekleme, öge çıkarma, öge değiştirme, öge silme

Abstract: Whether the language events called argument adding, argument extracting, argument changing, argument deletion occur in the sentences of the verbs describing the nature events can be used as a criteria in determining the properties of the process verbs and in clarifying their voice conditions. **a.** Only the subject enters as a compulsory element in the sentence formed by the process verb with one volue / volution, which describes the nature events. However, this subject is not a real, lively subject who makes the movement, perceives the work done, is conscious of the action. The process verb is a intransitive verb that does not have the impressive power it can load on an item. Since the voice change does not occur, there is no question of argument adding, argument extracting, argument changing, argument

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Bursa / TÜRKİYE.
ustunovak@uludag.edu.tr; Orcid: 0000-0002-8433-8038, Gönderim Tarihi: 22.05.2020 / Kabul Tarihi: 18.09.2020.

deletion events in the sentence formed by a process verb with one volution. **b.** The process verb with two volution, which describes the nature events, is similar to the process verb with one volution in terms of its qualities. The only difference is that its volution goes up to two by bringing up the sanction affixes {-t}, {-Ar}, {-Ir}, {-r}, {-Dir} and the transitivised subject is placed as the compulsory element besides resultant subject in the sentence, so argument adding and argument changing events occur. The distinction of some process verbs with two volution is the transition to passive voice formalistically with the affix {-I} as well as taking the sanction affixes. The transitivised-quality “*resultant structure* and *passive voice*” appearance of the verb is guiding in the image of the item to be included in the sentence. Depending on the voice change, both the argument extracting and argument adding events appear to have occurred, but the nature event does not change.

Keywords: process verb, voice, argument adding, argument extracting, argument changing, argument deletion

Giriş

“*Kendi kuralları çerçevesinde sürekli gelişen, değişen canlı ve cansız varlıkların hepsi. / İnsan eliyle büyük değişikliğe uğramamış, doğal yapısını koruyan çevre, tabiat. / Bir kimsenin eğilimlerinin, içgüdülerinin hepsi, huy.*” biçiminde tanımlar doğa sözcüğünü Güncel Türkçe Sözlük¹. “*Kendi kuralları çerçevesinde sürekli gelişen, değişen, insan eliyle büyük değişikliğe uğramamış, doğal yapısını koruyan varlıkların konu edildiği olaylar, durumlar*” denince de *doğa olayı* anlaşılmaktadır. İşte *güneşin doğuşu, çığın düşüşü, çiçeğin açışı, yağmurun yağışı, fırtınanın çıkışı, göğün delinmesi, denizin patlaması, buzun çözülüşü* vb. belirli bir süreçte kendiliğinden olan, kendi kuralları çerçevesinde sürekli gelişen, değişen, insan eliyle büyük değişikliğe uğramamış, doğal yapısını koruyan varlıkların konu edildiği olayları, durumları anlatan eylemlere niteliklerinden ötürü *oluş eylemi* denir.

Doğa olaylarını anlatan oluş eylemleri, bir değerli / istemli olduğundan kuracakları cümleye zorunlu öge olarak yalnız özne girer. Ancak bu özne; hareketi yapan, yapılan işi algılayan, gerçek, canlı bir özne değildir. Özneler, eylemin bilincinde olmadıkları gibi eylemden etkilenmiş birimler olarak davranırlar. Kısaca eylemi gerçekleştiren gücün dil bilimsel olarak özne sayıldığı yapılardır bunlar. Söz konusu oluş eylemleri, bir ögeye yükleyebilecekleri etkileyici güce sahip olmadıklarından kuracakları cümleye zorunlu öge olarak nesne istemezler, yani geçişsiz eylemlerdir. Bir istemli oluş eylemlerinin özneleri, etkilenen özne niteliği taşımasına karşın, dil bilimsel olarak özne sayılırlar.

Tek değerli oluşları, hareketi yapan gerçek bir özneye gerek duymadan etkilenen dil bilimsel özne üzerinden kendiliğinden olan, zamanla ortaya çıkan bir durumun anlatımının söz konusu oluşu, yüklem-özne arasındaki ilişkiyi yansıtmak işlevin, oluş eylemlerine kodlanmasına izin vermez. Bu tür oluş eylemlerinin yapan, eden, ettiren konumundaki özne(ler) üzerinde tasarrufu olmadığından yöneteceği, konumunu belirleyeceği bir öznesi de olamaz. Yani oluş eylemlerinin kurdukları cümlelerde giren-çıkan-değişen özne söz konusu olamaz. Oluş eylemlerinde, hareketi yapan gerçek bir

1 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5d9f2fb01658c1.73308570

öznenin ve etkilenen nesnenin olmayışı, çatı değişikliğini de gündeme getirmez. Bir istemli oluş eylemlerinin yapısal özellikleri, morfolojik yöntemle dönüşlü, edilgen, işteş ve yaptırımlı çatıya girmelerine ve çatı ekleri olarak tanımlanan {-n}, {-l}, {-ş}, {-Dİr}, {-t}, {-Ar}, {-Ir}, {-r} eklerini almalarına olanak tanımaz Muhsine Börekçi'nin de dediği gibi: "... *oluş fülünü kılış fiiline dönüştürme işlevli ettirgen biçim dışında çatısal karşılıkları yani edilgen, dönüşlü veya işteş biçimleri yoktur.*" (Börekçi, 2009: 148). İbrahim Delice de oluş fiillerinin çatı ile ilgisi olmadığını belirtir (Delice, 2009b: 109). Hatta bunlara çatı ekleri getirilse bile elde edilen yapılar, sistemde kullanılmaz. Bu nedenle yüklem niteliklerine bağlı olarak gerçekleşen *öge ekleme*, *öge çıkarma*, *öge değiştirme*, *öge silme* adı verilen dil olayları bir istemli oluş eylemlerinin kurduğu cümlelerde görülmez.

Tartışma

Yukarıda ileri sürülen görüşlerle ters düşecek kullanımların bulunduğu; öge ekleme, öge çıkarma, öge değiştirme, öge silme dil olaylarının sınırlı da olsa doğa olaylarını anlatan eylemlerde gerçekleştiği gözlenmektedir. *Yumurta güneşte pişti. / Fırtınadan iğdeler yere inmiş. / Ayçiçeğinin yüzü güneşe döndü. / Rüzgârdan kayıklar devrilmiş. / Rüzgâr nedeniyle kayıklar devrilmiş. / Fırtınada koca ağaç sökülmiş. / Fırtına yüzünden koca ağaç sökülmiş. / Dolu nedeniyle iğdeler dökülmüş. / Doluda iğdeler dökülmüş. / Buğdaylar güneşte kavruldu.* vb. doğa olaylarının anlatıldığı cümleler, çatısal sorunun tam olarak çözümlenemediğinin göstergesidir.

Bulgular

Oluş eylemlerinin biçim birimsel çatı düzlemindeki durumu, bir başka deyişle çatı ekleriyle bir araya geliş çok özeldir. Geçişsiz eylemleri ikiye ayıran Mübeccel Taneri, oluş bildiren geçişsiz eylemleri "istemli geçişsiz eylem" terimiyle diğerlerinden ayırır ve bu eylemlerle yapılan çatıların kullanımının pek yaygın olmadığını ve genellikle bu eylemlerin etken çatıyla kullanıldığını belirtir (Taneri, 1996: 48). Muhsine Börekçi, oluş eylemlerinin kurduğu cümlelere etkileyenin de eklenebildiğini ancak etkileyenin sebep veya araç tamlayanı olarak sözcüye girdiğini bildirir (Börekçi, 2009: 147). Farklı yaklaşımlar, doğa olaylarını anlatan oluş eylemlerini istemlerine göre inceleme kaçınılmazlığını göstermektedir.

"*Yumurta güneşte pişti.*", "*Fırtınadan iğdeler yere inmiş.*", "*Ayçiçeğinin yüzü güneşe döndü.*" cümlelerinin yüklemeleri *piş-*, *in-*, *dön-* doğa olayı anlatan bir istemli oluş eylemleridir. "*Yumurta güneşte pişti.*" cümlesinde *piş-* eyleminin gerçekleşmesinin nedeni *güneş*; "*Fırtınadan iğdeler yere inmiş.*" cümlesinde *yere in-* eyleminin gerçekleşmesinin nedeni *fırtına* olarak verilmiştir. Doğal olarak olan işlevindeki *güneş*, pişiren niteliğiyle; *fırtına*, yere indiren özelliğiyle bir yandan da "olduran işlevi" üstlenmiştir. "*Ayçiçeğinin yüzü güneşe döndü.*" cümlesindeyse *güneşe dön-* eyleminin nedeni dil içi göndermelerle verilmeden alıcının dil dışı göndermelerle eylemin sebebine ulaşması beklenmektedir. Buradaki veriler, "*Güneş yumurtayı pişirdi.*", "*Fırtına iğdeleri yere indirmiş.*" ve "*Ayçiçeği, (ayçiçeğinin) yüzünü güneşe döndürdü.*" biçimlerine çevrildiğinde *güneş / fırtına / ayçiçeği* olduran özne, *yumurta*

/ *ığdeler* / (*ayçiçeğinin*) *yüzü* ise olan özne olarak cümlede yerini almaktadır. Bu değişimle olduran öznelerin, etkileyen; olan öznelerin de etkilenen nitelikli olduğu açıkça izlenebilir.

olan	neden	eylem	olduran özne	olan özne	yüklem
<i>yumurta</i>	<i>güneşte</i>	<i>pişti</i>	→ <i>güneş</i>	<i>yumurtayı</i>	<i>pişirdi</i>
<i>ığdeler</i>	<i>fırtınadan</i>	<i>yere inmiş</i>	→ <i>fırtına</i>	<i>ığdeleri</i>	<i>yere indirmiş</i>
<i>ayçiçeğinin yüzü</i>	----	<i>güneşe döndü</i>	→ <i>ayçiçeği</i>	<i>yüzünü</i>	<i>güneşe döndürdü</i>

Sonuçta yüklem, oluş eylemi olmasına karşın biçim birimsel yolla yaptırımılı eylem niteliği yüklenmiş, istemini yükseltmiş ve kurdukları cümlelerde öge ekleme ve öge değiştirme olayları gerçekleşmiştir.

Örneklerde görüldüğü üzere bazı doğa olaylarının anlatımında, oluş niteliğine karşın {-Ar}, {-Dir}, {-Ir}, {-r}, {-t} ekleri eylemlerde yer alabilmektedir. “*Hele bir havalar ısınsın, güneş buğdayları çabucak büyütür.*”, “*Bu rüzgâr, suları da dondurur.*”, “*Susuzluk, ekinleri sarartır; çiçekleri soldurur.*”, “*Uzaktan geçen gemi, denizi dalgalandırdı.*”, “*Geçen yılki deprem iki kolonu patlatmıştı.*”, “*Yağmur bastırdı.*” vb. kullanımlarda doğa olaylarını anlatan eylemler, yaptırım eki almaktadır: *bas-tır-dı*, *büyü-t-ür*; *don-dur-ur*, *sarar-t-ır*, *sol-dur-ur*, *patla-t-muştı*, *dalgalan-dır-dı*.

Yaptırım eki alan oluş eylemi, bu ek sayesinde iki istemli olacağından kuracağı cümleye de hem *olduran özne* hem *olan özne* isteyecektir. Böylece kurulacak cümledeki zorunlu öge sayısı yüklem dışında ikiye çıkacaktır.

<i>güneş / buğdayları / büyütür</i>	BÖ+İÖ+Y (Güneş sebebiyle buğdaylar büyütür.)
büyüten: <i>güneş</i> (olduran özne)	büyüyen: <i>buğdaylar</i> (olan özne)
<i>bu rüzgâr / suları da / dondurur</i>	BÖ+İÖ+ Y (Rüzgâr yüzünden sular donar.)
donduran: <i>rüzgâr</i> (olduran özne)	donan: <i>sular</i> (olan özne)
<i>susuzluk / ekinleri / sarartır</i>	BÖ+İÖ+ Y (Susuzluk nedeniyle ekinler sararır.)
sarartan: <i>susuzluk</i> (olduran özne)	sararan: <i>ekinler</i> (olan özne)
<i>susuzluk / çiçekleri / soldurur</i>	BÖ+İÖ+ Y (Susuzluk nedeniyle çiçekler solar.)
solduran: <i>susuzluk</i> (olduran özne)	solan: <i>çiçekler</i> (olan özne)
<i>u.....gemi / denizi / dalgalandırdı</i>	BÖ+İÖ+ Y (Gemi nedeniyle deniz dalgalandı.)
dalgalandıran: ... <i>geçen gemi</i> (olduran özne)	dalgalanan: <i>deniz</i> (olan özne)
<i>g.... deprem / iki kolonu / patlatmıştı</i>	BÖ+İÖ+Y (Deprem nedeniyle kolon patlatmıştı.)
patlatan: <i>deprem</i> (olduran özne)	patlayan: <i>iki kolon</i> (olan özne)

Yukarıda verilen örneklerde birincil özneler (*güneş*, *rüzgâr*; *susuzluk*, *uzaktan geçen gemi*, *geçen yılki deprem*), olduran yani etkileyen niteliklidir. Doğa olayının gerçekleşmesine yol açarlar. İkincil özneler ise (*buğdaylar*, *sular*; *ekinler*, *çiçekler*; *deniz*, *iki kolon*) olan yani etkilenen niteliklidir. Doğa olayının gerçekleşmesi onlar üzerinden olur. Funda Kara, *özne olabilen tümleçler* biçiminde yaklaşır bu tür ögelere:

‘Bu yıl, aşırı sıcaklar yüzünden çok bunaldık.’ cümlesinde *sebepl işlevindeki tümleş (aşırı sıcaklar yüzünden), aynı bilgiyi verecek şekilde özne olarak kullanılabilir.*” (Kara, 2016: 1205).

Doğa olaylarını anlatan bazı oluş eylemlerinden, biçim birimsel yöntemle yaptırımı çatılı eylem yapılır. Bu cümlelerde olduran özneyle birlikte olan özne zorunlu öge olarak yer alır.

“Yağmur bastırdı.” cümlesinde ise *yağmur*, hem etkilenen hem olduran hem olan özne konumundadır çünkü yağmurun basmasına yağmur neden olmuştur. (*Yağmur*) *bas-* eyleminde var olan etkilenen gücüne {-Dir} ekiyle yaptırım özelliği eklenince *yağmur*, etkilenen ve etkileyen nitelikli bir özne hâlini alır. Bu durumda *yağmur*, olan, olduran ve bu işten etkilenendir. Her ne kadar ölçünlü dilde kullanımı olmasa da bu cümlelerin vermek istediği şudur: *Yağmur, yağmuru bastırdı*. Böylece hem olduran hem olan hem etkilenen özne nitelikleri, aynı dil biriminde (*yağmur*) toplanmıştır. Bastıran *yağmur*, basan *yağmur* ve bastırmak işinden etkilenen yine *yağmur*dur.

Doğa olaylarını anlatan bazı oluş eylemlerinden, biçim birimsel yöntemle yaptırımı çatılı eylem yapılır. Bu cümlelerde özne; olduran (etkileyen), olan ve etkilenen özne niteliği gösterir.

Delice, *Çatı Eklerinin Bilinmeyen Bir İşlevi* başlıklı çalışmasında (Delice, 2019a: 419), -(I)ş, -(I)l, -(I)t, -Dir, -(I)t, -(I)n çatı eklerinin oluş eylemini kılış eylemine, kılış eylemini oluş eylemine dönüştürdüğünden söz etse de yukarıda örneklendirilen doğa olaylarını anlatan eylemlerin oluş eyleminden kılış eylemi özelliğine geçeceği düşünülemez. Söz konusu ekleri alanlarla almayanların, istemlerine göre ayrı gruplarda farklı nitelikli eylemler olarak ele alınması, daha uygun olacaktır.

Börekçi, “*Oluş fiilini kılış fiiline dönüştürme işlevli ettirgen biçim dışında çatısız karşılıkları yani edilgen, dönüşlü veya işteş biçimleri yoktur.*” (Börekçi, 2009: 148) sözleriyle oluş eylemlerinin yalnız yaptırımı çatıya girebileceklerini belirtip edilgen, dönüşlü, işteş çatıdan söz edilemeyeceğini bildirir. Oysa “*Rüzgârdan kayıklar devrilmiş.*”, “*Fırtınada koca ağaç sökülmiş.*”, “*Doluda içdeler dökülmüş.*”, “*Kardan yollar kapandı.*”, “*Buğdaylar sıcaktan kavruldu.*” cümlelerinde biçimsel olarak edilgen çatıdan söz edilebilir gibi gözükmektedir.

“*Rüzgâr, kayıkları devirmiş.*”, “*Fırtına, koca ağacı sökmüş.*”, “*Dolu, içdeleri dökmüş.*”, “*Kar, yolları kapamış.*”, “*Sıcak, buğdayları kavurdu.*” cümlelerindeki *devir-*, *sök-*, *dök-*, *kapa-*, *kavur-* eylemleri, kendi kendine / kendiliğinden olan doğa olaylarını anlatan iki istemli oluş eylemleridir. Bu eylemler, bünyelerinde barındırdıkları, genetiklerinde bulunan *olan gücü* ile *etkilenen gücünü* yükleyecek öğelere gereksinim duymaktadırlar. Eylemlerin bir diğer özelliği de olan gücünün, olduran (etkileyen) nitelikli oluşudur. Bunun sonucu olarak kurulan cümlelere olduran nitelikte bir özne ve etkilenen nitelikte bir özne yerleşecektir. Kurulan cümleler, değişken olmakla birlikte

BÖ+İÖ+Y biçiminde yapılandırılmıştır ki bu da söz konusu eylemlerin iki istemli olduğunu gösterir. Öyleyse bu cümleler, olduran / olan / etkilenen vb. nitelikli öğeler açısından ele alınarak işlenmelidir.

“Rüzgâr, kayıkları devirmiş.”, “Fırtına, koca ağacı sökmüş.”, “Dolu, iğdeleri dökmüş.”, “Kar, yolları kapamış.”, “Sıcak, buğdayları kavurdu.” cümlelerindeki doğa olaylarının adı olan *rüzgâr, fırtına, dolu, kar* ve *sıcak*, dil bilgisel nitelikli özne görevinde cümlelerde birincil özne olarak konumlanmıştır. Ancak bu özneler, *yağmur yağ-, sis çök-, güneş doğ-, gökyüzü bulutlan-, cemre düş-, deniz kabar-* vb. doğa olaylarını anlatan eylemlerdeki gibi etkilenen özne konumunda değildir. *Rüzgâr, fırtına, dolu, kar* ve *sıcak*, neden olan / yol açan / olduran / etkileyen özne konumundaki dil bilgisel nitelikli öznelerdir. Öznelerin bu özelliği, “olan yapı, olduran çatı” söylemiyle ifade edilebilir çünkü eylemler yaptırım eki almadıkları hâlde almış gibi olduran özne niteliğindedirler. Bu kullanımlarıyla sözlüksel ve söz dizimsel çatıyı düşündüren bu cümleler, aşağıdaki biçimde kurgulandığında özellikleri kolayca görülebilir:

Rüzgârdan kayıklar devrilmiş. → *Rüzgâr, kayıkları devirmiş.*
Rüzgâr nedeniyle kayıklar devrilmiş. →

Fırtınada koca ağaç sökülmiş. → *Fırtına, koca ağacı sökmüş.*
Fırtına yüzünden koca ağaç sökülmiş. →

Doluda iğdeler dökülmüş. → *Dolu, iğdeleri dökmüş.*
Dolu nedeniyle iğdeler dökülmüş. →

Kardan yollar kapandı. → *Kar, yolları kapadı.*
Kar yüzünden yollar kapandı. →

Sıcaktan buğdaylar kavruldu. → *Sıcak, buğdayları kavurdu.*
Sıcak nedeniyle buğdaylar kavruldu. →

neden	etkilenen	eylem	neden	etkilenen	eylem
<i>rüzgârdan</i>	<i>kayıklar</i>	<i>devrilmiş</i>	<i>rüzgâr nedeniyle</i>	<i>kayıklar</i>	<i>devrilmiş</i>
<i>fırtınada</i>	<i>koca ağaç</i>	<i>sökülmüş</i>	<i>fırtına yüzünden</i>	<i>koca ağaç</i>	<i>sökülmüş</i>
<i>doluda</i>	<i>iğdeler</i>	<i>dökülmüş</i>	<i>dolu nedeniyle</i>	<i>iğdeler</i>	<i>dökülmüş</i>
<i>kardan</i>	<i>yollar</i>	<i>kapandı</i>	<i>kar yüzünden</i>	<i>yollar</i>	<i>kapandı</i>
<i>sıcaktan</i>	<i>buğdaylar</i>	<i>kavruldu</i>	<i>sıcak nedeniyle</i>	<i>buğdaylar</i>	<i>kavruldu</i>

Cümlelerdeki öznelerin olduran gücünü açığa çıkarmak için edilgenlik ekinden yararlanılmıştır. *devril-* / *sökül-* / *dökül-* / *kapandı* / *kavrul-* eylemleri, doğa olaylarını anlatmalarına karşın görünüşte edilgen çatılı, geçişli eylemlerdir. Görünüşte denmesinin nedeni “olan yapı, edilgen çatı” mantığının yürütülmesidir çünkü kılıcı / yapıcı özneleri hiçbir zaman olmamıştır oluş eylemlerinin.

Rüzgâr, kayıkları devirmiş. > *Rüzgârdan kayıklar devrilmiş.* Bunun sonucunda cümlede birtakım değişikliklerin olması kaçınılmazdır. Edilgenlik ekinin isteği doğrultusunda birincil özne cümleden çıkarılmış (Morfolojik yolla edilgen çatıya girdiğinden birincil özne cümleden silinmiştir.), yerine ikincil özne getirilmiştir. Yani hem öge çıkarma hem öge ekleme olayları gerçekleşmiş gözükmemektedir fakat doğa olayı değişmemiştir. *rüzgâr* (BÖ) > *rüzgârdan* (İÖ) geçişinde birincil öznenin (*rüzgâr*), ikincil özne (*rüzgârdan*) görevine getirilmesi, ancak öge değişimi olayıyla açıklanabilir. Kısaca görünürde iki dil olayı ama gerçekte tek dil olayı yaşatılmıştır.

Öge silme olayının gerçekleştiği örneklerde edilgenlik ekinin eylemlerden çıkarılması durumunda sebep olan doğa olayları, olduran özne kimliğiyle cümleye girerler. Bu durumda morfolojik çatı söz konusu olmasa da sözlüksel ve söz dizimsel çatıdan söz etmek olasıdır. *Devir-*, *kapa-*, *sök-*, *dök-* eylemlerinin bünyelerinde var olan neden olma, sağlama anlamları, {-Dir} / {-Ar} / {-Ir} / {-r} / {-t} eklerinden birini almaya gerek kalmadan yaptırım özelliği yüklenmelerine yol açmaktadır.

ikincil özne	ikincil özne	yüklem	→	birincil özne	ikincil özne	yüklem
<i>rüzgârdan</i>	<i>kayıklar</i>	<i>devrilmiş</i>	→	<i>rüzgâr</i>	<i>kayıkları</i>	<i>devirmiş</i>
<i>fırtınada</i>	<i>koca ağaç</i>	<i>sökülmüş</i>	→	<i>fırtına</i>	<i>koca ağacı</i>	<i>sökmüş</i>
<i>doluda</i>	<i>iğdeler</i>	<i>dökülmüş</i>	→	<i>dolu</i>	<i>iğdeleri</i>	<i>dökmüş</i>
<i>kardan</i>	<i>yollar</i>	<i>kapandı</i>	→	<i>kar</i>	<i>yolları</i>	<i>kapadı</i>
<i>sıcaktan</i>	<i>buğdaylar</i>	<i>kavruldu</i>	→	<i>sıcak</i>	<i>buğdayları</i>	<i>kavurdu</i>

Örnek cümlelerde birincil öznelere *devir-*, *sök-*, *dök-*, *kapa-* yüklemelerinde verilen eylemi algılayarak yaptıkları ve söz konusu işin bilincinde oldukları düşünülemez. Bunlar, eylemin gerçekleşme nedeni olan dil bilgisel birimler olarak anlam vermektedirler.

Doğa olaylarını anlatan bazı oluş eylemlerinde, yaptırımlı çatı biçim birimsel yöntemle elde edilmez. Sözlüksel / söz dizimsel çatının söz konusu olduğu bu eylemlerin cümlelerinde olduran / etkileyen nitelikli birincil özneyle olan / etkilenen nitelikli ikincil özne yer alır.

Sonuç

Öge ekleme, öge çıkarma, öge değiştirme, öge silme adı verilen dil olaylarının doğa olaylarını anlatan eylemlerin kurduğu cümlelerde gerçekleşip gerçekleşmeyişi, oluş eylemlerinin özelliklerini belirlemede ölçüt olarak kullanılabilir. Bu bağlamda doğa olaylarını anlatan oluş eylemlerini çatisal durumlarını göz önünde bulundurarak incelemek mümkündür.

- a. Doğa olaylarını anlatan bir değerli / istemli oluş eylemlerinin, kuracakları cümleye zorunlu öge olarak yalnız özne girer. Ancak bu özne; hareketi yapan, yapılan işi algılayan, gerçek, canlı bir özne değildir. Özneler, eylemin bilincinde olmadıkları gibi eylemden etkilenmiş birimler olarak davranırlar. Oluş eylemleri, bir ögeye yükleyebilecekleri etkileyici güce sahip

olmadıklarından kuracakları cümleye zorunlu öge olarak nesne istemezler, yani geçişsiz eylemlerdir. Oluş eylemlerinin öznelere, etkilenen özne niteliği taşımasına karşın, dil bilgisel olarak özne sayılırlar. Tek değerli oluşları, oluş eylemlerinin yapan, eden, ettiren konumundaki özne(ler) üzerindeki tasarrufu olmadığından yöneteceği, konumunu belirleyeceği, işin bilincinde olan bir öznesi de olamaz. Oluş eylemlerinde, hareketi yapan gerçek bir öznenin etkilenen nesnenin olmayışı, çatı değişikliğini de gündeme getirmez.

- b. İki istemli oluş eylemlerinin de yaptıkları işi algılayan öznelere yoktur. Özneler, eylemin bilincinde olmadıkları gibi eylemin gerçekleşmesine neden olan dil bilgisel birimler olarak hizmet ederler. {-Dir}, {-t}, {-Ar}, {-Ir}, {-r} yaptırım eklerinin getirilmesiyle istemleri ikiye çıkar ve kurulan cümlelere yaptırım özneye olan özne zorunlu öge olarak yerleşir. Sonuçta iki istemli oluş eylemlerinin kurduğu cümlelerde yüklem niteliklerine bağlı olarak gerçekleşen dil olaylarında yalnız *öge ekleme* ve *öge değiştirme* gerçekleşir. (“*Bu rüzgâr / bir gün daha sürerse / suları da / dondurur.*”, “*Susuzluk / bu yıl / ekinleri / adamakıllı / sararttı.*”)

Kendi kendine / kendiliğinden olan doğa olaylarını anlatan bazı iki istemli oluş eylemleri, etkileyen nitelikli olduran özne ve etkilenen nitelikli olan özne alırlar kuracakları cümlelere (“*Rüzgâr; kayıkları devirmiş.*”, “*Fırtına, koca ağacı sökmüş.*”, “*Kar, yolları kapamış.*”). Birincil öznelere biçimsel olarak olan, anlamsal olarak olduran nitelikli oluşu, “olan yapı, olduran çatı” görünümünü düşündürür. Söz konusu cümlelerdeki öznelere olduran gücünü açığa çıkarmak için edilgenlik ekinden yararlanılabilir. Doğa olaylarını anlatan bu eylemler (*devril-* / *sökül-* / *dökül-* / *kapan-* / *kavrul-*), görünüşte edilgen çatılıdır. “Olan yapı, edilgen çatı” görünümü, cümleye girecek öge tasavvurunda da yönlendirici olur. Eylemler, morfolojik yolla edilgen çatıya girdiğinden birincil özne cümleden silinir, yerine ikincil özne getirilir (*Rüzgâr; kayıkları devirmiş.* > *Rüzgârdan kayıklar devrilmiş.*). Yani hem öge çıkarma hem öge ekleme olayları gerçekleşmiş gözükmemektedir fakat doğa olayı değişmez. (BÖ) > (İÖ) geçişinde birincil öznenin ikincil özne görevine getirilmesi, ancak öge değişimi olayıyla açıklanabilir. Kısaca görünürde iki dil olayı ama gerçekte tek dil olayı yaşanır.

Kaynakça

- AKINCI, Nesrin (2007). *Türkçe Sözlük'teki Fiillerin Sınıflandırılması ve Gövde Eklerinin İşlevsel Tasnifi*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Sivas.
- BENZER, Ahmet (2011). “Türkçe Öğretiminde Çatı Konusu ve Biçime Dayalı Yeni Bir Sınıflama”, *Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Araştırmaları Dergisi*, S. 1 /1, s. 34-62.
- BÖREKÇİ, Muhsine (2009). *Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler*, Erzurum: Eser Matbaacılık.
- ÇELİKPAZU EKİNCİ, Esra (2012). *Dilbilgisi Öğretiminde Çatı Kavramı ve Bu Kavramla İlgili Yanılgılar*, (Basılmamış doktora tezi)- Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- DELİCE, H. İbrahim (2009a). “Çatı Eklerinin Bilinmeyen Bir İşlevi”, *ICANAS 38 Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara, s. 419-433.

- DELİCE, H. İbrahim (2009b). “Oldurgan Çatı İşlev Açısından Nasıl Tanımlanmalıdır?”, *Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, S. 33/ 1, s. 107-120.
- DEMİRCAN, Ömer (1993). “Türkçede Çatılım ve Edilim”, *VII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, Ankara: AÜDTCF Yayınları, s. 141-154.
- DEMİRCAN, Ömer (2002). “Geçişlilik’in Türkçe Yorumu”, *XVI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri* (22-24 Mayıs 2002), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, s. 82-96.
- DEMİRCAN, Ömer (2003). *Türk Dilinde Çatı*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- DEMİRCAN, Ömer (2005). *Türkiye Türkçesi Kök-Ek Birleşimleri*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- DOĞAN, Nuh (2011). *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*, (Basılmamış doktora tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- DOĞAN, Nuh (2017a). “Türkçe Sözlük’te İstem Bilgisi”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı* (03-04 Kasım 2016 Eskişehir), Osmangazi Üniversitesi Sözlükbilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Yayınları: 285, s. 654-671.
- DOĞAN, Nuh (2017b). “Türkçe Fiillerin Anlam Bilimsel Sınıfları”, *I. Uluslararası Dil ve Edebiyat Modernleşme ve Gelenek Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Karabük Üniversitesi Yayınları: 12, s. 223-253.
- DOĞAN, Nuh (2017c). “Türkçede İstem Değiştirimi I: Ettirgenleştirme”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 6 / 14, s. 193-214.
- DOĞAN, Nuh (2018). “Söz Dizimsel Açından Türkçe Fiil Sınıfları”, *TEKE, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 7/4, s. 2204-2225.
- DURUN, Sıdika (2018). *Türkçede Ettirgen Yapılar*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- GURUNINA, Elvira A. (1997). “Fiil Çatısı Üzerine”, *TDAY-Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 195-213.
- KARA, Funda (2016). “Oldurganlık ve Ettirgenlik Çatı Eklerinin İşlevleri”, *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 5 / 3, s. 1204-1215.
- KARPUZ, H. Ömer (2004). “Olma Bildiren Eylemler İçin Bir Terim Önerisi: Olgan Çatı”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 855 / 1, s. 1673-1683.
- KARPUZ, Hacı Ömer (2009). “Türkiye Türkçesindeki Eylem Çatılarının Yeniden Yapılandırılması ve Yeni Terim Önerileri”, *Uluslararası Türkçelik Bilgisi Sempozyumu* (25-27 Nisan 2007), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, s. 651-656.
- KOŞANER, Özgün (2005). *Türkçede Dönüşlü Yapıların Biçim-Sözdizimsel Özelliği*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Dilbilim Ana Bilim Dalı.
- ÖZÖNDER BARUTÇU, Sema (2011). “Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 2, s. 56-64.
- ÖZTÜRK, Bilge (2014). “Türkçede Nesne Belirtme ve Nesne Yükleme: Türkçe Sözlü Söylem Üzerine Bir Uygulama”, *JASSS The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 24, s. 411-420.
- SEBZECİOĞLU, Turgay (2011). “Türkçede Özne Yükleme”, *Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 8: 1, s. 15-40.
- ŞİRİN USER, Hatice (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Konya: Kömen Yayınları.
- TANERİ, Mübeccel (1996). “Türkçe’de İstemli / İstemsiz- Geçişsiz Edilgen Çatılar ve Ağaç Şemada

- Zorunlu Boğum”, *X. Dilbilim Kurultayı Bildirileri* (22-24 Mayıs 1996, İzmir), İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, s. 47-66.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2012). “Geçişlilik, Geçişsizlik Nitelikleri Değişken Olabilir mi?”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literatur and History of Turkish or Turkic*, S. 7 / 2, s. 7-14.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2013). “Yaptırımlı Eylemlerin Dilde Kullanımı”, *Leyla Karahan Armağanı*, Ankara: Akçağ Yayınları: 1127, Armağan Kitaplar: 3, s. 851-860.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2014). “Edilgen Çatılı Eylemin Kullanım Alanı”, *IX. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri* (26-27 Eylül 2014 Ankara), Ankara: Bilkent Üniversitesi Yayınları, s.135-141.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2016). *Eylem İşletimi*, Bursa: Sentez Yayıncılık.